

Дослідження особливостей формування гуманістичних цінностей сучасної молоді

Стаття присвячена обґрунтуванню важливості і дослідженню особливостей виховання гуманістичної орієнтації старшокласників і студентів в сучасних умовах. Визначено термінологічний апарат, проаналізовано актуальні проблеми формування ціннісних орієнтацій української молоді; визначено роль гуманістичних цінностей у реалізації життєвих планів; виборі майбутньої професії, ставленні до батьків, друзів, інших членів суспільства. На основі аналізу психолого-педагогічних досліджень, які стосуються змісту цінностей, механізмів їх формування та шляхів досягнення поставленої мети у процесі цілеспрямованої позаурочної виховної роботи визначено рівні сформованості у вихованців гуманістичних цінностей відповідно до компонентів процесу їх формування.

Статья посвящена обоснованию важности и изучению особенностей воспитания гуманистической ориентации старшеклассников и студентов в современных условиях. Определен терминологический аппарат, проанализированы актуальные проблемы формирования ценностных ориентаций украинской молодежи; определена роль гуманистических ценностей в реализации жизненных планов; будущей профессии, в отношении родителей, друзей, других членов общества. На основе анализа психолого-педагогических исследований, касающихся содержания ценностей, механизмов их формирования и путей достижения поставленной цели в процессе целенаправленной внеурочной воспитательной работы определены уровни формирования у воспитанников гуманистических ценностей относительно компонентов процесса их формирования.

The article presents the analysis of topical problems dealing with the formation of modern Ukrainian youth's humanistic value orientations in contemporary society. The terminology apparatus is determined, actual problems of modern Ukrainian youth's humanistic values formation process are analyzed; the role of humanistic values in life plans implementation, the choice of future profession, attitude towards parents, friends and other members of society is determined. The meaning of the third level can be covered by the fact when a pupil has a certain attitude to the phenomena and processes of the inside and outside world, which is based and determined by the system of humanistic values. Pupils' self-understanding

their own abilities and desire for active humanistic activity in society, manifestation of value-centered attitude to a person was experimentally tested. The efficiency of educational work was proved.

Постановка проблеми. Соціокультурна духовно-моральна ситуація в Україні впливає на позитивні зрушення в моделюванні гуманістичних виховних систем, в яких відображаються новітні демократичні, інтеграційні процеси, характерні для нинішнього стану суспільства. Звертання уваги на зміни, які підтверджують надійний курс на стійкий розвиток гуманістичного виховання як загальнонаціонального пріоритету, що одночасно означає утвердження важливості формування гуманної, толерантної особистості на основі ціннісного ставлення до людини, вимагає підкреслення того факту, що динаміка розвитку прогресивних тенденцій у цій сфері, нажаль, ще й досі стримується уявленнями, які традиційно вкорінилися в суспільній свідомості, про виховання в його школоцентристській інтерпретації як про компонент, який супроводжує навчання, як складову освітніх послуг. Проте, наукові дослідження, затвердені комплексні програми у сфері розробки фундаментальних і прикладних проблем виховання, а також успішні в багатьох регіонах України інноваційні пошуки його сучасної організації і моделювання сприяють поступовому нівелюванню вказаних вище обмежень і розширенню ціннісної соціальної бази виховання як відкритого соціокультурного процесу. Позитивним є те, що він відроджується на нових ціннісних пріоритетах, акцентований на духовно-моральну сферу особистості, основу якої складає феномен громадянськості: суспільне благо і права людини, свобода вибору законслухняність, соціальна справедливість і рівність, моральність і чесність у будь-якій діяльності, патріотизм і толерантність, що базуються на ціннісному ставленні до людини.

Метою статті є дослідження особливостей формування гуманістичних цінностей сучасної молоді в Україні.

Аналіз останніх результатів досліджень з даної проблематики. Це наукові розвідки у сфері гуманістичного виховання молоді (І. Бех, Г. Балл, Д. Белухін, І. Бужина, О. Коберник, О. Сухомлинська), формування толерантних взаємин (Н. Волкова, П. Комогоров, О. Скрябіна, Г. Шеламова,

Г. Солдатова, О. Клепцова, О. Грива, О. Зарівна, Ю. Тодорцева), інноваційної педагогіки (Д. Алфімов, В. Аршинов, Л. Галіцина, К. Гнезділова, Н. Селіванова, Є. Степанов, М. Усманова, Л. Новікова).

На сучасному етапі розвитку країни поживалися дослідження цінностей та ціннісних орієнтацій сучасної молоді людини. Поняття «цінність» та «ціннісні орієнтації» є предметом широких теоретичних та емпіричних досліджень різних наукових спрямувань, який не втрачає своєї актуальності. Науковими дослідженнями, які були проведені в Україні вченими впродовж останнього двадцятиріччя, зокрема такими як І. Андрєєва, Т. Артемова, О. Балакірева, Н. Бабенко, Н. Голубкова, Я. Зайцева, Л. Морозова, Л. Новікова, Л. Панченко, М. Перепелиця, Л. Сокурянська, Н. Сорокіна, В. Шкурінов та ін., представлені ґрунтовні напрацювання у сфері вивчення проблеми цінностей та ціннісних орієнтацій. Дослідження особливостей гуманістичного виховання особистості не є новою. Вагомий внесок у її розв'язання зробили представники гуманної педагогіки (Г. Ващенко, Ш. Амонашвілі, Є. Шацький, В. Сухомлинський). Над проблемою впровадження її ідей в систему сучасної освіти України активно працювали І. Бех, В. Білоусова, О. Пехота, С. Гончаренко, В. Киричок, О. Сухомлинська.

Підвищений інтерес науковців до проблеми цінностей та ціннісних орієнтацій української молоді є результатом більш поглибленого розуміння природи людського пізнання, яке в процесі трансформації набуває нових ознак та допомагає особистості пристосуватися до якісно нових соціально-культурних умов життя.

Як свідчать дослідження, аналіз результатів діагностування різних аспектів мікросоціуму, безпосередньої організації виховного процесу в навчальному закладі з врахуванням оновлених технологій на основі пріоритетних, в першу чергу, гуманістичних цінностей, учні набувають практичного досвіду усвідомлення і розв'язання проблемної ситуації, що склалася в суспільстві, сутності моральних колізій, оцінки і вибору конкурентоздатного варіанту участі в тій чи іншій діяльності в умовах ринку. Вони здатні аналізувати міжнаціональні і міжконфесійні відносини, розуміючи сутність і актуальність

толерантності, поваги до іншого у цих складних процесах, поступово усвідомлюючи необхідність вибору гуманістичних ціннісних орієнтацій та пріоритетів у ході морального становлення, дорослішання і особистісного громадянського самовизначення.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблеми формування гуманістичних цінностей у сучасної молоді ми проводили у контексті концептуальних засад педагогічної науки. Сучасні цінності – актуальна «ідеологічна, ідейна проблема, що виступає інтегративною основою діяльності як окремого індивіда, так і будь-якої малої чи великої соціальної групи, колективу, нації, зрештою, всього людства» [8].

Для виявлення особливостей і ефективних психолого-педагогічних підходів формування гуманістичних цінностей вихованців ми висунули завдання визначити сутність основних понять.

В сучасній філософській літературі проблему цінностей розглядають О. Дробницький, О. Здравомислов, І. Зеленкова, В. Сагатовський, Т.Титаренко, Н. Чавчавадзе, І. Фролов. У психології система цінностей особистості досліджується Г. Андрєєвою, Л. Божович, І. Кулагіною, К. Платоновим, С. Рубінштейном, Л. Фрідманом. Розгорнутий аналіз концептуальних підходів вивчення феномену цінностей ми знаходимо в дослідженнях В. Гречаного, М. Добриніна, О. Леонтєва, В. М'ясищева, В. Сержантова, Д. Узнадзе. Відомі визначення поняття «цінність» у філософській та психологічній науці відрізняються лише окремими деталями, проте за своєю сутністю зводяться до твердження: цінності – це предмети, об'єкти, явища, важливі для людини чи групи. Зокрема, К. Платонов стверджує: «Цінності – поняття, за допомогою яких виявляється соціально-історичне значення для суспільства й особистості певних явищ дійсності. Критерії оцінювання чи тих, чи інших явищ як цінностей мають конкретно-історичний характер. Цінності є важливим фактором соціальної регуляції поведінки особистості й взаємовідносин» [4, с. 165].

В українській педагогічній науці узагальнено можна виокремити два підходи до трактування поняття «цінність»: згідно з першим, вона існує

незалежно від особистості, тобто є об'єктивною категорією; відповідно до другого – може існувати тільки в межах співвідношення суб'єкта й об'єкта, тобто є суб'єктивно-об'єктивною категорією. Деякі з дослідників вважають, що різні об'єктивні властивості предметів, явищ, переживань набувають характеру цінності тоді, коли їх пізнає людина. Зокрема, І. Бех пов'язує «поняття особистісні цінності» з освоєнням конкретними індивідами суспільних цінностей, а отже, за ним закріплюється значущість, особистісний смисл для людини певних об'єктів, подій, явищ» [2, с. 6]. Отже, об'єктивними можуть бути тільки властивості предметів оцінювання, а цінності – суб'єктивно-об'єктивними категоріями. Оскільки цінність детермінована двома аспектами ціннісного ставлення, то її значущість і характер одночасно залежать і від визначень суб'єкта (суб'єктивний чинник цінності), і від властивостей об'єкта – носія цінності (об'єктивний). У цьому сенсі цінність є функцією двох змінних. Особливість категорії цінності в тому, що вона одночасно є і предметом, і ставленням до нього. Очевидно, у самому понятті «цінність» вже виражене певне ставлення до предметів, явищ або властивостей, їхня оцінка. В результаті сформованої суспільною практикою певної оцінки явище набуває статусу цінності. Поняття цінності розкриває, на наш погляд, здатність об'єктів природної і соціальної предметності бути необхідними для існування й розвитку суспільства в цілому або окремої особистості, тобто задовольняти суспільні, особистісні потреби, інтереси. Виконуючи роль соціального регулятора в історії людського суспільства, цінності й ті оцінки, на основі яких вони формуються, є складним результатом впливу історичних і соціальних причин на індивідуальну й суспільну свідомість. Протягом історії відбувся відбір загальнозначущих, найбільш важливих для окремої особистості та людської цивілізації в цілому цінностей, які прийнято називати загальнолюдськими або гуманістичними. До них належать, наприклад, такі цінності, як людина, її життя, гідність, свобода, земля, природа, добро, краса.

Викладене вище дає змогу зробити висновок, що цінності формуються людьми в реальних умовах їхнього життя. Усвідомлення людиною цінності (або нецінності) того чи іншого явища є результатом роботи її свідомості. При

цьому цінності особистості, зокрема гуманістичні, є суб'єктивно-об'єктивними за походженням і мають загальнозначущий характер. Цінності не тотожні природним якостям, психологічним станам і елементам індивідуального досвіду, хоча безсумнівно, що ці якості та стани беруть участь у формуванні цінностей. Отже, суспільство у певному сенсі може розглядатися як сфера функціонування певної системи цінностей. Система цінностей суспільства, зокрема гуманістичних, створює об'єктивну основу для оцінювання особистих задоволень, прагнень, бажань окремих індивідів.

Беручи за основу гуманістичний підхід до розуміння цінностей, ми можемо виокремити їхні характерні ознаки: загальнозначущість; всеосяжність як для конкретної історичної епохи, так і для соціогенезу в цілому; суб'єкт-суб'єктний і суб'єкт-об'єктний характер відносин, які їх породжують; нормативність, тобто існування у вигляді певних правил, ціннісних суджень.

Аналізуючи генезу основних філософських і психолого-педагогічних підходів до цієї проблеми, необхідно вирізнити й інші важливі для нашого дослідження моменти. По-перше, цінності розуміють як предметні властивості явищ, психологічні характеристики особистості, явища суспільного життя, що визначають позитивне та негативне їх значення для людини або суспільства. По-друге, ціннісні системи формувалися і трансформувалися упродовж історичного розвитку суспільства. Найбільш стійкою виявилася система загальнолюдських гуманістичних цінностей. По-третє, значущість гуманістичних цінностей не обмежувалася тимчасовими рамками тієї або іншої соціальної спільноти. По-четверте, система гуманістичних цінностей, що поступово складалася у процесі розвитку суспільства, стала пріоритетною за сучасної доби і визначає сьогодні виховний ідеал людства. Ці міркування дають змогу визначити поняття «гуманістичні цінності» як одне з вихідних у нашому дослідженні, адже одним із завдань навчально-виховного процесу загальноосвітнього навчального закладу є формування у школярів загальнолюдських гуманістичних цінностей.

Проведений аналіз дає також змогу уточнити зміст поняття «гуманістичні цінності». Це сукупність специфічних утворень – загальнолюдських

аксіологічних норм в індивідуальній та суспільній свідомості, які є духовними орієнтирами особистості й суспільства і, формуючись у суб'єкт-суб'єктних і суб'єкт-об'єктних відносинах, характеризуються загальною значущістю, всеосяжністю, гармонійним поєднанням загальнолюдського, національного й особистісного смислів.

Такі норми формуються у людини в процесі її виховання та соціалізації і стають складовою загальної структури особистості. Тому, з нашого погляду, треба визначити місце гуманістичних цінностей у структурі особистості, охарактеризувати механізми їх формування, а перш за все, з'ясувати сутність самої особистості. Важливим для нашого дослідження є пояснення Б. Ананьєва: «Позиція особистості як суб'єкта суспільної поведінки й різноманітної соціальної діяльності є складною системою ставлень особистості (до суспільства в цілому й спільнот, до яких вона належить, до праці, людей, самої себе), установок і мотивів, якими вона керується у своїй діяльності, цілей і цінностей, на які вона спрямована» [1, с. 242].

У психолого-педагогічній літературі (Л. Божович, Г. Залеський, І. Кулагіна, В. Столін, Л. Фрідман та ін.) виокремлюються такі структурні елементи особистості, як спрямованість, потреби, мотиви, емоційність, активність, саморегуляція, спонукання, воля та ін. У процесі їх аналізу стає очевидним, що спрямованість, потреби, мотивація (як стійка система мотивів), спонукання виступають психологічною основою формування особистісної системи цінностей і опосередковано залежать від неї. Активність, саморегуляція, воля й інші компоненти особистості є своєрідними «реалізаторами» ціннісної системи в практичній діяльності, що перетворюють аксіологічну спрямованість особистості на її ціннісні орієнтації, які регулюють поведінку людини.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень [9], які стосуються змісту цінностей, механізму їх формування та шляхів досягнення поставленої мети у процесі цілеспрямованої позаурочної виховної роботи, дав нам змогу визначити три рівні сформованості у вихованців гуманістичних цінностей відповідно до компонентів процесу їх формування: 1) рівень засвоєння знань про ті соціальні

норми (принципи, оцінки), що повинні бути підставою для перетворення гуманістичних цінностей на особистісні орієнтації; 2) рівень володіння аксіологічними прийомами й уміннями, серед яких, зокрема, вміння порівнювати, пояснювати, узагальнювати та критично оцінювати факти й діяльність людей, спираючись на власну систему цінностей; виявляти суперечності в позиціях, різні інтереси, потреби соціальних груп і окремих осіб та роль у подіях і процесах, тенденції і напрями розвитку людства; оцінювати різні версії і думки про події і явища, визнаючи, що деякі джерела інформації можуть бути необ'єктивними; 3) рівень, коли наявне певне ставлення до явищ і процесів внутрішнього і навколишнього світу, яке базується і детермінується системою гуманістичних цінностей.

З метою визначення рівня моральної підготовленості вихованців експериментальних і контрольних груп до активної гуманістичної діяльності, а також виявлення того, наскільки вони оцінюють свої можливості втілювати гуманістичні принципи у життя, керуючись базовими цінностями, ми провели усне і письмове опитування, залучили їх до аналізу ситуативних завдань, участі у рольових іграх. Перш за все, ми прагнули виявити, наскільки вихованці здатні протидіяти проявам агресії, жорстокості і насилля по відношенню до людини, чи характерне ціннісне ставлення до представників людського роду у різних життєвих обставинах, як це проявляється у конкретній поведінці, здатності до організації гуманістичної діяльності, до оцінки своєї ролі в ній. Щоб отримати відповіді на ці запитання, нами було проведено відповідне тестування, використані інші методи дослідження. Результати отриманих даних оброблені і представлені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Самооцінка вихованців, спрямована на виявлення готовності до активної гуманістичної діяльності в соціумі, прояву ціннісного ставлення до людини

Кількість учнів (457)	Самооцінка готовності до активної гуманістичної діяльності				
	Задоволені моральним розвитком	Швидше задоволені, ніж ні	Байдужі до такого роду діяльності	Швидше не задоволені	Зовсім не задоволені
Експериментальні групи (233)	68 (29,18%)	71 (30,47%)	36(15,45%)	32(13,73%)	26 (11,15%)

Контрольні групи (224)	49 (21,87%)	59 (26,33%)	37(16,51%)	45(20,08%)	34 (15,17%)
------------------------	-------------	-------------	------------	------------	-------------

Коефіцієнт задоволеності своїми надбаннями в гуманістичному вихованні ми вираховували за формулою

$$L = \frac{a(+2) + b(+1) + c(-1) + d(-2)}{N}$$

$$L_e = \frac{2 \cdot 68 + 1 \cdot 71 + 0 \cdot 36 + (-1) \cdot 32 + (-2) \cdot 26}{233} = \frac{136 + 71 - 32 - 52}{233} = 0,53.$$

$$L_k = \frac{2 \cdot 49 + 1 \cdot 59 + 0 \cdot 37 + (-1) \cdot 45 + (-2) \cdot 34}{224} = \frac{98 + 59 - 45 - 68}{224} = 0,20.$$

Як підтверджує аналіз результатів дослідження, переважна більшість представників експериментальних груп (59,65%), на відміну від (48,20%) з контрольних груп, оцінила свою готовність до гуманістичної діяльності як вищу середнього та як високу. Слід зазначити, що це значно перевищує дані констатувального етапу експерименту, де таких вихованців відповідно було лише 39,90% та 38,35%. Підтвердженням ефективності результатів проведеного дослідження стало зменшення кількості респондентів в експериментальних групах до 24,88% і в контрольних – до 35,25%, які оцінили рівень своєї готовності до моральної діяльності як незадовільний, тоді як на його констатувальному етапі їх було 49,13% в експериментальних і 43,49% – в контрольних групах. Підтвердженням результативності дослідження є скорочення кількості представників експериментальних груп до 15,45% і контрольних – до 16,51%, які байдуже поставились до рівня своєї готовності до гуманістичного спілкування, здатності до моральної діяльності на основі ціннісного ставлення до людини.

Для виявлення статистичної достовірності відмінностей самооцінки моральної вихованості, готовності до активної альтруїстичної діяльності представників контрольної та експериментальної груп нами був застосований критерій f^* Фішера. Щоб його можна було використати, необхідно було звести емпіричні дані відповідно до альтернативної шкали «є ефект – ефект відсутній» [5, с. 158]. У нашому випадку показником «є ефект» ми вважали високу самооцінку, власну задоволеність рівнем підготовки до активної соціально цінної гуманістичної діяльності, якій відповідають кількісні показники, подані

у стовпчиках – «Задоволені моральним розвитком» та «Швидше задоволені, ніж ні» таблиці 1. Для контрольної групи цей показник складає 48,20% для експериментальної – 59,65%.

Емпіричне значення φ^* визначається за формулою:

$$\varphi^* = (\varphi_1 - \varphi_2) \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}},$$

де φ_1 – значення для експериментальної групи; φ_2 – значення для контрольної групи; n_1 – кількість учнів в експериментальній групі; n_2 – кількість учнів у контрольній групі.

Насамперед, знаходимо величину φ , яка відповідає відсотковим часткам для кожної з груп [3, с. 330–331]. $\varphi_{1(59,65\%)} = 1,635$, $\varphi_{2(48,20\%)} = 1,476$. Далі ми підставили відповідні значення у формулу і одержали значення $\varphi_{\text{emp}} \approx 2,19$. Значення φ_{krit} , відповідні рівням статистичної значущості, дорівнюють: $\varphi_{\text{krit } 95\%} = 1,34$, $\varphi_{\text{krit } 99\%} = 2,12$. Так як одержане нами значення $\varphi_{\text{emp}} > \varphi_{\text{krit } 99\%}$, то гіпотезу H_0 можна відхилити. На підставі цього можна зробити висновок, що різниця показників рівнів самооцінки готовності вихованців до гуманістичної діяльності, рівня сформованості ціннісного ставлення до людини у контрольній та експериментальній групах є досить значущою і статистично достовірною.

Як показує аналіз результатів опрацювання даних, коефіцієнт такої самооцінки представників експериментальних груп у порівнянні з контрольними зріс з – 0,28 на початку дослідження до 0,62 після його завершення, тоді як у контрольних групах лише з – 0,17 до 0,27, що підтверджує робочу гіпотезу про ефективність розробленого змісту, програми, комплексу новітніх, інтерактивних форм і методів гуманістичного виховання в усіх паралелях експериментальних груп.

Таким чином, ми можемо констатувати ефективність й педагогічну доцільність, у порівнянні з традиційними, запропонованої нами організаційно-функціональної моделі виховної системи навчального закладу, обґрунтованих підходів до відбору, конструювання і побудови змісту гуманістичної освіти на основі оволодіння знаннями в галузі людинознавства, формування гуманістичних переконань, створення відповідної мотивації до соціально

значущої благочинної діяльності, використання у навчально-виховному процесі інноваційних, інтерактивних форм і методів виховання ціннісного ставлення до людини і трансляція його у досвіді повсякденної поведінки.

Отримані в результаті аналізу нашої дослідницької роботи висновки дозволили створити методичне і технологічне забезпечення з розвитку у вихованців найважливіших гуманістичних цінностей, толерантності, а головною умовою їх формування виступає ціннісне ставлення до людини [6; 7].

Висновки. Завдяки запровадженню особистісно-орієнтованої моделі гуманістичної освіти і виховання у практику навчального закладу забезпечується ефективна реалізація завдань морального виховання молоді, створюються сприятливі умови для формування ціннісного ставлення до людини, активної громадянської позиції, толерантних взаємовідносин на основі базових гуманістичних і загальнолюдських цінностей.

Література:

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – 3-е изд. – М. – Харьков. – Минск : Питер. – 2001. – 288 с.
2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання / І. Д. Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
3. Корн Г., Корн Т. Справочник по математике для научных сотрудников и инженеров. – М.: Наука, 1977. – 832с.
4. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий / К. К. Платонов. – М.: Высш. шк., 1981. – 386 с.
5. Сидоренко Е.В. Методы математической статистической обработки в психологии. – Л.: СПб: Речь, 1987. – 350с.
6. Столяренко О. В. Виховання культури толерантних взаємин у студентської молоді: навчально-методичний посібник / О. В. Столяренко, О. В. Столяренко. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. – 248 с.
7. Столяренко О. В. Виховання у школярів ціннісного ставлення до людини: теоретичний та методичний аспекти: [Монографія]. Кн. 1. Людський вимір : історія, минуле і сучасність / О. В. Столяренко. – Вінниця: ТОВ «Планер», 2017. – 558 с.

8. Сухомлинська О. В. Цінності у вихованні дітей / О. В. Сухомлинська. – К.: АПН У, 2002. – 106с.
9. Ципко В. Психолого-педагогічні підходи до формування цінностей студентів у процесі навчання суспільствознавчих дисциплін // Рідна школа. – № 1-2(973-974). – січень-лютий, 2011. – С. 13-17.